

УДК 7.071.5(477) “16/17”

ORCID 0000-0002-2229-4201

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.28.2019.11-17>**Антон Коломієць**аспірант при кафедрі теорії, історії
архітектури та синтезу мистецтв НАОМАantin.zikrachi@gmail.com

Науковий керівник — М. І. Яковлев, доктор технічних наук, професор

МІСІЯ І ФАХ БУДІВНИЧИХ ДОБИ БАРОКО

Анотація. У статті розглянуто успішну взаємодію будівничих доби Бароко. Автор вживає термін “будівничі” для тандему “архітектор — замовник”, де перший є будівничим за фахом, а другий — за місією. Доведено, що успішність такої взаємодії була зумовлена ефективністю тогочасної європейської освіти, яку було покладено в основу Могиллянської академії Петром Могилою. Наведено низку прикладів таких тандемів будівничих (Івана Мазепи та Івана Зарудного, Петра Могили та Октавіано Манчіні, Павла Римлянина та львівських братчиків, Лазаря Барановича та Івана Самойловича з Йоганом-Бабтистом Зауером), завдяки яким було створено багато архітектурних шедеврів.

Окремо наголошується на феноменальній універсальності неукраїнських архітекторів при виконанні замовлень, зокрема, в Києві, Чернігові та Мгарському монастирі.

Ключові слова: будівничий, доба Бароко, архітектор, замовник, освіта доби Бароко.

THE MISSION AND PROFESSION OF BUILDERS OF THE BAROQUE AGE

Anton Kolomiets

Abstract. The article deals with the successful interaction of the Baroque builders. The author uses the term “builders” for a tandem architect-client, where the former is a builder by profession, and the latter by mission. The author states that the success of their interaction was due to the commonality of their education. This refers to the European education of that time, *Septem artes liberales*, which all Europeans then received and which laid the foundation of the Mohyla Academy by its actual founder, Petro Mohyla. The author mentions a number of examples of such tandems of builders and claims that it is a high level of aesthetic culture of a client, his ability to hold a highly professional dialogue with an architect, being in a common frame of reference with him regarding aesthetic and functional rules, systematically resulted in the creation of architectural masterpieces. Ivan Mazepa and Ivan Zarudnyi, Petro Mohyla and Octaviano Mancini, Paolo Romanus and Lviv brothers, Lazar Baranovych and Ivan Samoilovych with Johann Baptist Zauer — these are the names of the Baroque era builders, which the author mentions in this article. The phenomenal universality of non-Ukrainian architects at the execution of orders, particularly in Kyiv, Chernihiv and Mharsk Monastery is put in a special focus. Today, in the 21st century, a fundamentally different and non-standard situation is noted in such a dialogue: an extremely low aesthetic level of a client, lack of basic knowledge of architecture, an absence of good taste, all of which result in disastrous architectural phenomena. One of the reasons is that the cultural industry in the field of education today does not require to cultivate a taste and educate students aesthetically. The destructive consequences of such a short-sighted policy already make themselves felt.

In his study, the author analyses the advantages of educational approaches of the Baroque era in general and of artistic and architectural education in particular. He explores the possibilities of applying this experience to eliminate the existing crisis phenomena and contradictions in the formation of the architectural environment. Ukrainian, foreign, soviet and pre-revolutionary sources were used.

Keywords: constructor, the age of baroque, architect, customer, education of the age of baroque.

Постановка проблеми. Враховуючи незадовільний рівень естетики сучасної вітчизняної архітектури, проведено наукову розвідку щодо пошуку засобів подолання причин цього. Одним із можливих напрямів вирішення цієї проблеми є вивчення досвіду будівничих доби Бароко для фахової підготовки молодих архітекторів та підвищення естетичного рівня сучасного замовника на традиціях і засадах і минулого.

Актуальність дослідження. З інтенсивністю темпів сучасного проектування та будівництва архітектурних об'єктів, кризові питання щодо їхнього художньо-естетичного рівня мають тенденцію до зростання. Тому саме своєчасне позитивне втручання науковців до розв'язання цих питань становить актуальність дослідження. На прикладах успішних тандемів “архітектор — замовник” доби Бароко автор доводить, що витоки цієї успішності лежать у їхній світоглядній спорідненості, яка була зумовлена освітою семи вільних мистецтв.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Завдання, що його мусить ставити перед освітньою галуззю галузь культури, — це репродукування культурних парадигм та цінностей у новому поколінні. На жаль, сьогодні тут наявні прогалини, зокрема в естетичному вихованні дітей та юнацтва. Результатом є відсутність або спотворення смаків та нав'язування замовниками “своїх смаків” архітекторові і, як наслідок, всьому суспільству. Автор послідовно доводить успішність освіти семи вільних мистецтв загалом і в мистецько-архітектурному застосуванні зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Освіті семи вільних мистецтв та Могілянській академії було присвячено низку монографій і статей.

У V ст. після Р. Х. про це у своїй праці “Про Квадрівіум” писав Боецій, а “Етимології” Ісидора Севільського (VI ст.) стали першим ґрунтовним програмним твором на цю тему в Європі.

У IX ст. при дворі Карла Великого працював видатний учений Алкуїн з Йорка, що написав низку підручників з діалектики, риторики, догматики й теології. Відома книжка “EL árbol de la ciencia” (1296 р.) каталонського вченого Раймунда Луллія (Ramon Llull) та інші його твори, присвячені темі наук та мистецтв, розгляда-

ються сучасною науковою думкою як невід’ємні складові історії семи вільних мистецтв. Його доробок ґрунтовно вивчений бразильським дослідником, професором, доктором Рікардо да Коста (Ricardo da Costa). Єзуїтська освіта, що стала прототипом для Могілянської академії, є добре дослідженою, а про саму моголянську освіту написано чимало досліджень. Автор покликається на них у тексті. Цікавим досвідом наукових розвідок у напрямі історії саме архітектурної освіти в Україні є дисертація Наталії Кондель-Пермінової “Роль учебных заведений в развитии архитектуры и градостроительства на Украине” та стаття Анни Комарової “Витоки архітектурної освіти в Україні”, де автори вперше в історії України досліджують витоки та принципи цієї освіти, зокрема і доби Бароко. Дещо раніше цієї тематики торкався також Г. Н. Логвин. Тема витоків архітектурної освіти є малодослідженою.

Зазначення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Виявлено, що серед розглянутих робіт джерельної бази недостатньо уваги приділено цій проблематиці, недослідженими залишилися питання власне архітектурної освіти в Могілянській академії XVII—XVIII ст. Невідомими є як місце розташування “факультету” архітектури, так і навчальні плани та підручники, за якими проводилося навчання.

Новизна наукового дослідження. У публікації вперше висвітлено роль світоглядних ідей будівничих доби Бароко, охарактеризовано освітні програми та підходи.

Методологічне або загальнонаукове значення авторських розробок. Матеріали публікації заповнюють певні прогалини в історії архітектури і мистецтвознавстві, створюють передумови щодо вдосконалення навчального процесу з метою гармонізації архітектурно-мистецького світогляду архітектора та замовника XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Доба Бароко залишила Україні величезний культурний спадок, вивчення, систематизація та аналіз якого в аспекті досвіду європейського мистецтва триває донині. Цей період в Європі був часом рушійних змін та глибокої кризи, спричиненої багатьма чинниками, зокрема реформацією. Варто зазначити, що контрреформація стала активною

відповіддю західної церкви на виклики часу, створила надзвичайно сприятливі для митців різних галузей умови, забезпечуючи їх величезною кількістю замовлень.

Українське бароко увібрало в себе увесь багатий досвід європейського мистецтва, примхливо об'єднавши його з власними естетичними засадами, розумінням прекрасного [...]. Стиль європейського бароко з характерними для нього пафосом боротьби та перемоги, пластичною експресією й багатством варіацій мальовничих композицій якнайкраще відповідав піднесенню національної самосвідомості українського народу. (Федорук 10)

Таке містке зауваження дозволяє нам сформулювати багатовимірний підхід до аналізу і самої доби, і прикладів діяльності її будівничих. Зокрема, цікавим є питання освіти доби Бароко, її архітектурно-мистецької складової та формування з її допомогою спільного для архітектора та замовника естетичного світогляду. Спільний світогляд у тандемі “архітектор — замовник”, подібні естетичні смаки та уподобання, високий рівень культури обох створювали відповідні передумови появи низки видатних пам'яток упродовж XVII—XVIII ст.

Варто зазначити, що питання власне архітектурної освіти, зокрема в Академії Петра Могили, є й досі практично невивченим. Більшість дослідників історії Академії та історії архітектури України зауважують очевидність, з огляду на успішну реалізацію архітектурних проектів, наявності архітектурного класу в Академії. Такі думки висловлюють і В. Аскоченський, Є. Болховітинов, Хв. Титов і пізніше І. Грабар, Г. Логвин та О. Мозгова.

Пошук витоків власне архітектурної освіти в Академії та її можливій структурі потребує окремої розвідки. Передусім вважаємо доцільним схарактеризувати цей тандем місткою назвою — будівничі. При цьому зауважимо, що в будівничому тандемі існують взаємодоповнюючі функції: фах архітектора і місія замовника. Тож, аналізуючи це питання до XVIII ст. включно, ми не помилимося, даючи таке двоєдине визначення.

Означаючи місію будівничих доби Бароко, також акцентуємо увагу на тому, що це було творення мистецької високої архітектури. Впев-

неність у такому твердженні нам дає, власне, те, що залишилося від епохи, те, що незалежно від обставин дійшло до наших часів. Навіть пам'ятки, свідомо знищені московською владою, існують у зображеннях, а деякі вже успішно відновлено чи планується відновити.

Представниками одного з таких знакових для Києва тандемів будівничих були Гетьман Іван Мазепа та архітектор Іван Зарудний. Саме останньому насправді приписують авторство Миколаївського (1696 рік) та Богоявленського (1693 рік) соборів. Про авторство Івана Зарудного, а не Осипа Старцева, писав ще у 1954 році І. Грабар: “Просто незрозуміло, як могли зародитися ці барокові форми в голові московського майстра, й саме по собі постає питання щодо прямого співавторства іншого місцевого техника” (50–61). Пізніше цю ж думку висловила О. Мозгова (Мозговая, Зарудний 33–40), а Г. Логвин у своїй статті “Іван Зарудний — видатний український архітектор” пише про це як про очевидний факт (70–90).

Повертаючись до важливості спільного архітектурно-мистецького світогляду в тандемі будівничих, слід сказати про місце чи середовище, де він формувався. У Києві це була Академія Петра Могили. Її засновник, створюючи Академію, застосував провідний європейський освітянський досвід. Він запровадив традиційну для Заходу ще з часів Римської імперії систему семи вільних мистецтв — *Septem Artes Liberales*, яка у Європі XVI—XVII ст. була надзвичайно успішно впроваджена в потужній мережі єзуїтських колегіумів. Сам Петро Могила, як вважає низка дослідників, навчався в університеті Сорбонни, де майже за сто років перед ним навчався й засновник Братства Ісуса св. Ігнатій Лойола. Варто зауважити, що завдання з “пересаджування” на православний ґрунт суто католицької освітньої моделі єзуїтських колегіумів була надзвичайно складною і вимагала від Петра Могили як делікатності, так водночас і оперативності у впровадженні. Втім уже через короткий час про Академію казали не інакше як про “славну Київську академію”. Вона готувала широкоосвічених людей, які, вільно володіючи кількома мовами, віршуючи латиною, пишучи полемічні книжки (теж кількома мовами), будучи філософами та богословами, могли водночас бути спеціалі-

тами, наприклад, у геодезії та фортифікації, а славнозвісний графік Іван Мигура — викладати в Академії піітику. Нині, в час вузькоспеціалізованої освіти, таке важко навіть уявити. Ортега-і-Гасет ще 90 років тому назвав вузьких спеціалістів “дипломованими неуками”.

До питання співпраці Івана Мазепи й Івана Зарудного та аналізу формування їхнього архітектурно-мистецького світогляду варто додати й загальну картину їхнього виховання та освіти. Якщо біографія Івана Мазепи є добре дослідженою, то, на жаль, сказати це стосовно Івана Зарудного ми не можемо. Дослідники припускали, що він походив з родини сотенної аристократії.

Досліджуючи домашню освіту та виховання у Гетьманщині в середовищі сотенної аристократії, автор дійшов висновку щодо надзвичайно значної ролі саме домашньої освіти, що прищеплювала дитині різні знання одночасно з моральними вартостями, які живилися традиціями та християнською вірою (Тимковський 1377–1465). Уважно вивчаючи “Записки” Іллі Тимковського, “Автобіографію” М. Максимовича, повість “Близнята” Т. Шевченка чи “Бурсак” В. Наріжного, ми можемо скласти повноцінне уявлення щодо цього. Підвалини яскравої особистості українського Бароко закладалися саме в родині, але високого розвитку та розкриття талантів і здібностей добивалися вже в Академії чи семінаріях, що були, по суті, її копіями. І Іван Мазепа, і Іван Зарудний в різний час навчалися в Київській Академії. Те, що Іванові Зарудному постійно протегували гетьман та Стефан Яворський, свідчить не тільки про його талант та високу освіту, але й про світоглядну спорідненість між цими людьми, які, втілюючи певні творчі плани, залучали для їхнього виконання людину свого світоглядного кола. Їхня освіта дозволяла їм фахово обговорювати архітектурний проект на всіх його стадіях.

Дещо порушуючи історичну хронологію, варто повернутися в часі на три десятки років — у час самого Петра Могили. Наголос на його визначній ролі в історії є беззаперечним, проте ми заторкнемо саме його місію як будівничого. Дійсно, програму Петра Могили з ремонту та оновлення пошкоджених війнами та часом київських храмів важко переоцінити.

Коли Петро Могила приїхав до Києва, в столиці, очевидно, бракувало архітекторів. А вони були йому потрібні, бо, як і належить митрополитові, він одразу склав грандіозний план відновлення київських святинь. Знаменно, що всі запрошені до Києва зодчі ще на початку XVII ст. були іноземцями. Італієць Себастьяно Браччі ремонтував 1613 р. Успенську церкву на Подолі (“Пирогошу”). Йов Борецький перед смертю підписав контракт з німцем Петром на спорудження дзвіниці Михайлівського монастиря — першої кампаніли Наддніпрянщини. Петро Могила так само віднайшов архітекторів іноземців: італійців — метра Октавіано Манчіні і, можливо, його помічника, ім’я якого поки що невідоме. З ними прибули ще троє іноземців — “*pan Henrich, pan Stanisław, pan Nykołaj...*”. (Міляєва 161–71)

Нам відомі головні деталі біографії цього архітектора, який сам підписувався як “*Architetto civile et militare civis bonnensis*”, підкреслюючи, що він є родом з Болоньї, шляхетного походження. Також рекомендував себе як “*architetto civile et militare restourando il famose tempio di Santa Sofia*” (“архітектор цивільний та військовий, реставрував знаменитий храм Св. Софії” — *переклад автора*) або “*Riformo il tempio di Santa Sofia over seqquia*” (“реконструкція храму Св. Софії над церквою” — *переклад автора*). Навички архітектора Манчіні набув від батька, проте професійну освіту одержав насамперед як живописець: “*havendo auto il padre mio soro mastro delle scolle e studio in bologna et altra fabrica famos e fece a sui tempi*” (“маючи свого батька, мого господаря шкіл, і навчаючись у Болоньї та іншій знаменитій “фабриці”, і сформувався у той час” — *переклад автора*). Згодом він навчався в Академії братів Карраччі, а також у майстерні скульптора Доменіка Марії делла Мірандола. З цього видно, що у Манчіні, як і в багатьох ренесансових майстрів, освіта передбачала якнайширші фахові знання, не обмежені однією спеціалізацією (Вісник 170). Як засвідчує майстер, його найближчими друзями під час навчання у Карраччі були Гвідо Рені і Доменікіно. Згодом він працював як живописець, допомагаючи Лодовіко Карраччі в Болоньї і Аннібале Карраччі у Римі при виконанні монументальних робіт останнього в палаццо Фарнезе (Вісник 170).

Польські дослідники висловлюють припущення, що в Іспанії і Франції він міг брати участь у будівельних роботах, проте бував і в Англії, і у Фландрії, оборонною архітектурою якої особливо захоплювався, можливо, також завдяки безпосередній участі у будівництві. Манчіні добре знав Німеччину, Відень, жив у Баварії, Моравії, Шльонску, у різних містах Чехії, бував навіть у Швеції та Литві, нарешті, у Польщі, де він, ймовірно, жив і працював тривалий час (Вісник 171).

Точно відомо про участь Манчіні у відновленні київського Софійського собору, впевнено припускається, що він керував також і відбудовою церкви Спаса на Берестові. Очевидно, що діяльність Манчіні не обмежувалася цим. Відомий науковець Людмила Міляєва вважає, що він приніс нові підходи та прийоми і в Київську школу живопису, адже живопис був також його фахом. Загалом же він мусив органічно влитися до кола київських інтелектуалів, діалог з якими, а насамперед з Петром Могилою дав плоди великої культурної важливості (Вісник 169).

Цікавими випадками досліджуваної співпраці будівничих є також реалізовані за проектами архітектора Йоганна-Баптиста Зауера Троїцький собор у Чернігові (1679–1695) та Спасо-Преображенський собор Мгарського монастиря (1684–1692). Постаті цього зодчого присвятив чималу увагу український вчений Анатолій Адруг:

Йоган-Баптист Зауер — архітектор німецького походження, що народився в польському місті Казімеж. Рік народження його невідомий, але можна з припустити, що це сталося в першій половині XVII ст. У 1658–1665 роках Й.-Б. Зауер був старшим майстром цеху мулярів і каменярів у польському місті Краків. (19–25)

А. Адруг, характеризуючи рівень майстерності Краківського цеху, вказує на суворий фаховий відбір спеціалістів та спектр робіт цеху, що не обмежувався лише будівництвом як за власними проектами, так і за проектами замовника, але й передбачав виготовлення статуй. Очевидно, що архітектурно-мистецький та будівельний рівень майстрів дозволяв якісно задовольнити запити монастирів, церков, шляхти та міщан. Ми, на жаль, не маємо відомостей, де саме Й.-Б. Зауер здобував освіту, проте можемо

припускати, що він здобув високу і якісну освіту, без якої не сягнув би високого професійного рівня.

А. Адруг вказує на постать одного із замовників Йогана-Баптиста Зауера, — ним був знатний й могутній феодал Міхал Казимеж Пац, великий литовський гетьман (з 1667 р.). Йдеться про фундований ним монастир августинців у Вільнюсі та костел Петра і Павла при ньому. Архітектор прибув до Вільнюса вже з готовим дерев'яним макетом костелу, до якого замовник вніс деякі зміни. Будівля, що збереглася до наших днів, повторює схему першої барокової споруди церкви Іль Джезу у Римі 1575 р. (архітектори Д. Віньола, Дж. делла Порта). Смаки архітектора та замовника, очевидно, не дисонували один одному, бо, не зважаючи на хрестоматійний бароковий взіреть, будівничі створюють новий естетично досконалий храм.

До України Й.-Б. Зауера запросив чернігівський архієпископ Лазар Баранович у 1680 році. Зодчий, як і в попередньому випадку, надає замовникові проект “Абрис” собору. А. Адруг, на нашу думку, справедливо припускає, що це був проект головного західного фасаду споруди. Він зазначає, що тип цього та Мгарського соборів було фактично використано пізніше в київських соборах, про які йшлося вище, авторства Івана Зарудного.

Могилянець Лазар Баранович був людиною високої освіти й культури. Він ефективно взаємодіє з архітектором-іноземцем. До речі, тут варто зауважити, що освічені українці культурно не були чужинцями в польській культурі, та й сама польська мова була чи не основною (разом з латиною, церковнослов'янською і тогочасною українською) літературною мовою. Зі свого боку архітектор пластично перелаштовується відповідно до естетичних традицій та вимог православ'я. Дійсно, зіставляючи Віленський костел та Чернігівський собор, ми бачимо “руку” одного майстра, проте культурний “діапазон” архітектора в цих випадках не може не вражати. Професор Л. Міляєва у статті “Митрополит Петро Могила і мистецтво Києва 30–40-х рр. XVII ст.” також звертає увагу на значену професійну універсальність, згадуючи, зокрема, співпрацю Павла Римлянина з Львівським братством:

Зрештою, у Львові італійці плідно працювали як на замовлення католиків, так і православних. Дійсно, гнучкість мислення майстрів Ренесансу, коли вони опинялися поза батьківщиною, щодо бажань замовників дивовижна: досить згадати роботу такого видатного майстра як болонець Арістотель Фіоровенті при дворі російського князя Івана III в останній чверті XV ст. Те саме бачимо у Львові: Павло (Паоло) Римлянин ретельно втілює у ренесансній базиліці Успіння Богородиці ідею композиції з трьома банями на одній вісі, запропоновану братчиками. (Вісник 161–71)

Лазар Баранович рекомендує Й.-Б.Зауера гетьману Іванові Самойловичу, який саме заходився будувати собор у Мгарському монастирі. А. Адрог наводить цікавий епізод у спілкуванні Івана Самойловича з Й.-Б.Зауером:

Будівничий показав гетьману “Абрис чернігівської монастирської церкви” як зразок для нової споруди. Запропонований проект видався гетьману завеликим для конкретного місця. Тому не випадково з архітектором були обговорені і основні розміри споруди. (Адрог 20)

Цікавим є й те, що гетьман, якому, вочевидь, припала до смаку Троїцька церква, не погодився на зведення її копії. Він веде професійний діалог з архітектором, бо був здатний оцінити співрозмірність ділянки та загального архітектурного ансамблю із запропонованою Й.-Б.Зауером спорудою. Пропозиція зменшити

розмір споруди була явно викликана саме такими міркуваннями. Цей випадок засвідчує високу естетичну культуру та мистецько-архітектурну компетентність гетьмана, що підтверджує його могилянську освіту.

Висновки. За результатами даної наукової розвідки можемо зробити наступні висновки:

- архітектурно-мистецька освіта доби Бароко залишається на сьогодні маловивченою;
- у навчальних планах і робочих програмах сучасної архітектурної освіти не відведено місця питанням, котрі розглянуті в статті;
- до сьогодні в історії архітектури України не приділено належної уваги багатьом видатним будівничим доби Бароко;
- досвід освіти доби Бароко може й мусить бути врахований у сучасних навчальних планах.

Перспективи використання результатів дослідження. Після дослідження особливостей архітектурно-мистецької освіти доби Бароко в перспективі заплановано сформулювати сучасну освітню програму на базі семи вільних мистецтв, яка б спиралася на досвід доби Бароко і водночас використовувала сучасний інструментарій та методики. Розробка стосуватиметься переважно блоку естетики та образотворчих дисциплін.

Запропоновані автором статті матеріали можуть бути використані в навчальному процесі аспірантів та студентів мистецьких спеціальностей.

Цитовані праці

- Адрог, Анатолій. “Творчість архітектора Йоганна-Баптиста Зауера”. *Сіверянський літопис* 5 (2006): 19–25. Друк.
- Асоченский, Виктор. *Киев с древнейшим его училищем Академиею*. Киев: В Унив. тип, 1856. Печать.
- Болховитинов, Евгений. *Описание Кіевософійскаго собора и киевской ієрархіи*. Київ, 1825. Печать.
- Булгаков, Макарий. *История Киевской академии*. Санкт-Петербург: Тип. Жернакова, 1843. 7. Печать.
- Грабарь, Игорь, ред. *Русская архитектура первой половины XVIII века*. Москва, 1954. Печать.
- Комарова, Анна. “Витоки архітектурної освіти в Україні”. *Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці* 18 (2011): 47–55. Друк.
- Кондель-Перминова, Наталия. *Роль учебных заведений в развитии архитектуры и градостроительства на Украине*. Дис. КиевНИИТИ. Киев. 1988. Печать.
- Логвин, Григорій. “Іван Зарудний — видатний український митець”. *Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування* 3 (1998): 70–90. Друк.
- Мицик, Юрій, Нічик, Віра, Хижняк, Зоя. *Святий Петро Могила*. Київ: НАН України, 2014. Друк.

- Міляєва, Людмила. “Митрополит Петро Могила і мистецтво Києва 30–40-х рр. XVII ст.”. *Вісник Львівського університету*, серія мист-во 3 (2003): 161–171. Друк.
- Мозговая, Елена, Зарудный, Иван. “Материалы к биографии художника”. *Проблемы развития русского искусства* 14 (1981): 33–40. Печать.
- Ортега-і-Гасет, Хосе. *Вибрані твори*. Київ: Основи, 1994. Друк.
- Тимковский, Илья. “Воспоминания” *Рус. арх.* 6 (1874). Печать.
- Федорук, Олександр, ред. *Українське барокко та європейський контекст*. Київ: Наукова думка, 1991. Друк.
- Халебський, Павло. *Україна — земля козаків: Подорожній щоденник*. Київ: Ярославів Вал, 2009. Друк.
- Ricardo da COSTA. “Las definiciones de las siete artes liberales y mecánicas en la obra de Ramón Llull”. *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía. Madrid: Universidad Complutense de Madrid (UCM)*, 23 (2006): 131–164.

References

- Adruh, Anatolii. “Tvorchist arkhitekтора Yohanna-Baptysta Zauera”. *Siverianskyi litopys* 5 (2006): 19–25. Друк.
- Askochenskiy, Viktor. *Kiev s drevneyshim ego uchilishchem Akademieyu*. Kiev: V Univ. tip, 1856. Pechat.
- Bolhovitinov, Evgeniy. *Opisanie Klevosoflyskago sobora i kievskoy Ierarhii*. KiYiv, 1825. Pechat.
- Bulgakov, Makariy. *Istoriya Kievskoy akademii*. Sankt-Peterburg: Tip. Zhernakova, 1843. 7. Pechat.
- Grabar, Igor, red. *Russkaya arhitektura pervoy poloviny XVIII veka*. Moskva, 1954. Pechat.
- Komarova, Anna. “Vy'toky' arhitekturnoyi osvity' v Ukrayini”. *Ukrayins'ka akademiya my'stecz'tva. Doslidny'cz'ki ta naukovo-metody'chni praci* 18 (2011): 47–55. Друк.
- Kondel-Perminova, Nataliya. *Rol uchebnyih zavedeniy v razvitii arhitektury i gradostroitelstva na Ukraine*. Dis. KievNIITI. Kiev. 1988. Pechat.
- Logvy'n, Gry'gorij. “Ivan Zarudny'j — vy'datny'j ukrayins'ky'j my'tecz'”. *Zbirny'k naukovy'x prac' Derzhavnogo naukovo-doslidnogo insty'tutu teorii i istoriyi arhitektury i mistobuduvannya* 3 (1998): 70–90. Друк.
- My'cy'k, Yurij, Nychy'k, Vira, Xy'zhnyak, Zoya. *Svyaty'j Petro Mogy'la*. Ky'yiv: NAN Ukrayiny', 2014. Друк.
- Milyayeva, Lyudmy'la. “My'tropoly't Petro Mogy'la i my'stecz'tvo Ky'yeva 30–40-kh rr. XVII st.”. *Visny'k L'vivs'kogo universy'tetu, seriya my'st-vo* 3 (2003): 161–171. Друк.
- Mozgovaya, Elena, Zarudnyiy, Ivan. “Materialy k biografii hudozhnika”. *Problemy razvitiya russkogo iskusstva* 14 (1981): 33–40. Pechat.
- Ortega-i-Gaset, Xose. *Vy'brani tvory'*. Ky'yiv: Osnovy', 1994. Друк.
- Timkovskiy, Ilya. “Vospominaniya” *Rus. arh.* 6 (1874). Pechat.
- Fedoruk, Oleksandr, red. *Ukrayins'ke barokko ta yevropejs'ky'j kontekst*. Ky'yiv: Naukova dumka, 1991. Друк.
- Xalebs'ky'j, Pavlo. *Ukrayina — zemlya kozakiv: Podorozhniy shhodenny'k*. Ky'yiv: Yaroslaviv Val, 2009. Друк.
- Ricardo da COSTA. “Las definiciones de las siete artes liberales y mecánicas en la obra de Ramón Llull”. *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía. Madrid: Universidad Complutense de Madrid (UCM)*, 23 (2006): 131–164.

Подано до редакції 10.05.2019

Рецензенти:

- Марковський А. І.** — кандидат архітектури;
Чернявський В. Г. — доктор архітектури, доцент.